

TARIXIY DALIL VA UNING INTERPRETATSIYASI

Boqiyev Hikmatullo

Amirqulova Yulduz

Nizomiy nomidagi O'zMPU Tarix fakulteti kechgi bo'lim 401-guruh talabasi

Yakobjanov J.J

Ilmiy rahbar: PhD, dots.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada tarixiy dalil tushunchasi keng yoritilib, olimlarning bu haqidagi qarashlari, ilgari surilgan g'oyalari va tarixiy fakt atamasi keng yoritiladi.*

Kalit so'zlar: *Tarixiy dalil, sig'inish, fakt, voqea, obyektiv, ilohiylashtirilishi, pozitivistlar*

HISTORICAL EVIDENCE AND ITS INTERPRETATION

Abstract: *This article extensively explores the concept of historical evidence, covering scholars' views on it, the ideas proposed, and the term historical fact.*

Keywords: *Historical evidence, adoration, fact, event, objective, deification, positivists*

ИСТОРИЧЕСКОЕ СВИДЕТЕЛЬСТВО И ЕГО ИНТЕРПРЕТАЦИЯ

Аннотация: *В этой статье широко освещается понятие исторического доказательства, мнения учёных по этому поводу, выдвинутые идеи и термин исторический факт.*

Ключевые слова: *Историческое доказательство, поклонение, факт, событие, объективный, обожествление, позитивисты*

Tarixiy dalillarni aniqlash va ularning interpretatsiyasi zamonaviy tarix tadqiqotlarining asosiy omillaridan biri sanaladi. Tarixchi nafaqat professional mahoratga ega bo'lishi kerak, balki tarixiy dalil yuzasidan o'zining ilmiy qarashlariga ham ega bo'lishi talab etiladi.

Tarix fani mavjud bo'lgan barcha davrlarda "tarixiy dalil" tushunchasi yuzasidan bahs va munozaralar ham doimiy ravishda mavjud bo'lgan. Bu haqda fikrlar shunchalik ko'pki, ularni tarixiy ijodni shakllantirib beradigan "g'ishtchalar"dan boshlab, tafakkur orqali shakllantiriladigan tasavvurlargacha ko'rish mumkin.

Biroq bu bahslar va munozaralar asoslanmagan quruq safsatalar emas, balki umumiy holatda tarixiy tafakkurni mukammallashtirib, yangi yondashuvlarning yuzaga kelishi va tarixiy tadqiqotlarda yangi uslublarning qo'llanilishi. Dalil tushunchasi tarixshunoslik nuqtai-nazaridan alohida maqomni, alohida ta'rifni, o'ziga xos qoidani talab qiladi.

Tarixchi dalil va va uning o'ziga xos jihatlariga jiddiy yondashishi lozim. Har qanday tadqiqot jarayonida tarix tadqiqotchisi shunday holatlarga duch keladiki, bunda tarixiy tadqiqot mavzusidan kelib chiqqan holda amalga oshirilayotgan tadqiqotning mohiyati, uning ilmiy asoslanganligi dalillarga bevosita bog'liq bo ladi. Bunda tadqiqotchi ma'lum bir tarixiy jarayon, voqelik yoki hodisa haqidagi xulosalarni isbot qilish, yoki aksincha uni inkor qilish, uchinchi holatda esa o'z ilmiy xulosasini inkor qilib bo'lmaydigan holatda ko'rsata bila olishi va isbotlay olishida bevosita dalilga asoslanadi, o'z-o'zidan bu jarayonda dalil o'ta muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday ekan, savol tug'ladi, dalilning o'zi nima, tarixiy dalil anday bo ladi, dalilni qanday tushunish lozim?

XIX asrda dalilning "ilohiyashtirilishi", dalilga "sig'inish" holatlari ro'y berdi. Dalillarning aniqlanishi va qo'llanilishi vazifasi manbalarning tanqidiy tekshiruvini orqali amalga oshirildi. Dalil tushunchasi ostida real tarixiy voqelikni aks ettirib, tasvirlab beruvchi ishonchli bilim tushunildi. Dalillarga fanning ishonchli obyektiv asosi sifatida munosabatda bo'lindi, dalillarni tavsiflab tarixiy jarayonni umumlashtirishga e'tibor qaratildi.

Nemis tarixchisi D.Rankening ta'kidlashicha, "tarixni qanday sodir bo'lgan bo'lsa, shundayligicha yozish kerak". Pozitivistlar dalillarni umumlashtirishga ishonchsizlik va shubha bilan qarab, uni tarixchining subyektiv qarashlari mahsuli deb hisobladilar. Natija empirizmning yuzaga kelishi va dalillarning mutlaqlashtirilishiga olib keldi. Tarixchining vazifasi sabab va oqibat orqali bir-biri bilan bog'liq bo'lgan dalillarni bir tizimga solish, deb qaraldi.

G.Rikkert bu masalaga neokantchilarning tarixning o'ziga xos xususiyatlarini asoslab bergan nuqtai-nazaridan kelib chiqib yondashdi. U tarixchi dalillarga asoslangan sof haqiqatni o'z fikr-muloxazalariga asoslangan holda bayon qilishi kerak deb hisobladi. Tarixiy dalillar bir marta sodir bo'ladigan holat bo'lib, u individual xususiyatga ega va hech qachon takror sodir bo'lmaydi. Dalillarning saralab olinishi meyorlari uning "nodir"ligini asoslaydi.

Biroq fanning rivojlanishi shuni ko'rsatdiki, dalillar tadqiqotning faqatgina asosiga emas, balki uning natijasiga ham bevosita ta'sir ko'rsatuvchi omildir. Dalillarsiz nafaqat umumlashtirish mumkin emas, balki ilmiy dalillarning o'zi ham o'zida umumiylikni ifodalaydi. Ingliz olimi F.Pauikning qarashicha, fanning dalillari - bu fikr va mulohazalar tizimi bo'lsa, umumlashtirish - mulohazalar haqidagi mulohazalardir.

Tarixchi YE.Topolskiy esa tarixiy dalillarni o'zgaruvchan yaxlit tizim sifatida o'rganib, bu tizim doimiy ravishda o'zgarib va yangilanib turadi, dunyoqarashlar kengayib borgani sayin dalil orqali voqelik mohiyatining yangi g'irralari ochilib borishi mugarrardir, degan fikrlarni o'rta tashlaydi.

Amerikalik olim K.Bekker 1955 yilda har qanday oddiy dalillar o'z tarkibida ko'plab mayda va oddiy dalillarni ifodalaydi, degan fikr bilan chiqdi. Uning ta'kidlashicha, dalil - "bu aqliy shakllantirilgan, belgi, minglab oddiy va sodda dalillarning yagona dalilga birlashtirilishi"dir.

Dalillarda hech ganday obyektiv mazmun mavjud emas va u real tarixiy voqelikka mos kelmaydi. Bularning barchasi tarixchining ongida, shuurida, tasavvurida to'qnashadi. K.Bekkerning yaqqol relyativistik (voqelikni obyektiv ravishda bilish mumkinligini inkor etadigan metodologik g'oya) qarashlarini boshqa faylasuflar ham quvvatladilar.

Xususan, fransuz R.Aron – “dalillar o'z holicha mavjud bo'lmaydi, dalil ong va tafakkur orqali shakllantiriladi va ong hamda tafakkur uchun bo'lad”, - deb hisoblaydi. Masalan, tarixchi tasvirlayotgan tarixiy jarayonlar va voqealar uning ongida, tasavvurida hosil bo'ladi, ya'ni tarixchining ongidan tashqari tarixiy reallik mavjud emas, deb hisoblaydi.

Uning fikricha dalil (fakt) ixtiyoriy erkin holatda tarixchi tomonidan shakllantiriladi, tarixiy bilish esa nisbiy xususiyatga egadir. R.Aronning bu qarashlari tarixchilarni qoniqtirmadi va ular bu fikrlarni inkor qilib, bu uslubdagi yondashuvni asossiz deb hisobladilar.

Tarixchi E.Karrning ta'kidlashicha, tarixda bo'lib o'tgan har qanday voqealar emas, balki tarixiy ahamiyatga ega bo'lganlarigina tarixiy dalil bo'lishi mumkin. Uning fikricha, tarix bu izoh berishdir, tarixchi va dalil o'zaro tenglik munosabatida bo'lishi va har ikkisi ham o'z hukmiga ega bo'lishi kerakdir. Tarixchi xolislikka, dalil esa voqelikning asosi sifatida isbotlanganlikka ega bo'lishi kerak. Shunda ularning tengligi va xolisligi ta'minlanadi, degan fikrlarni bildiradi.

Dalillar haqida o'z fikrini bildirar ekan, E.Karr – dalil “interpretatsiyaning yumshoqligiga nisbatan qattiq jism”, - deb ko'rsatadi. Dalillar bizga hech qachon sof holda yetib kelmaydi, ular tarixchining ongida ta'sirga uchrab, dahlsiz holatda tarixchining qarashlari va interpretatsiyasini ifodalaydi. Shuning uchun dalillar alohida ma'lum bir interpretatsiyada mavjud bo'ladi. Dalillarning saralanishi esa tarixchining faktlarga asoslanmagan qarori natijasidir. E.Karr ko'rsatib o'tganidek,

tarixchi Ssillaning dalillarning obyektiv ravishdagi aralashligi va dalilning interpretatsiyadan ustunligi to'g'risidagi tarix nazariyasi hamda Xaribdaning tarix tushunchasi dalillarni anglash va ularni interpretatsiya jarayonida ularni o'z izmiga bo'ysundiradigan tarixchining subyektiv ijodi mahsuli sifatida garashlari o'rtasida sarson bo'lib qoladi. Bu haqiqatan ham bir-biridan uzoq bo'lgan ikki qarash bo'lib, ular o'rtasidagi mutanosiblikni izlash davom etmoqda.

Konstruktiv interpretatsiya tarafdorlarining ta'kidlashicha, voqea tadqiqotchidan alohida va unga bogliq bo'lmagan holda mavjud bo'lmaydi. Tarixchi turli manbalar bilan ishlash jarayonida muayyan bir xulosaga kelgan holda voqeaning intellektual konstruksiyasini yaratadi.

Shu tariqa voqeani tarixchining aqliy faoliyati natijasi sifatida tushunish mumkin. XIX-XX asr tarixchilarining fikrlariga ko'ra “voqea” tushunchasi aksariyat holatlarda “fakt” tushunchasi bilan to'qnash keladi. Umumiy holda aytish mumkinki, faktga voqeaning tasdiglovchi omili sifatida qaralgan.

Fakt tushunchasi (lotin tilida factum - bajarilgan, amalga oshirilgan, sodir bo'lgan) eng kamida ikki mazmuni ifodalaydi:

- Biror-bir ishning, faoliyatning bajarilganligi;
- Sodir bo'lgan holatning haqiqiyliги, uni tasdiqlovchi omil.

XIX-XX asrda tarix haqida shunday tushuncha yuzaga keldiki, bunga ko'ra professional tarix o'z talqinda faktlarga asoslangan asosiy fan sifatida o'tmish haqida boshqa turdagi hikoyalar, afsonalardan farqlanishi ta'kidlanishi boshlandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Alimova D.A., Ilhomov Z.A. Tarix fani metodologiyasi. -Toshkent: "O'zbekiston faylasuflari mikkiy" 2018.
2. Alimova D.A., Ilhomov Z.A. Tarix fani metodologiyasi. -Toshkent: "Navro'z" 2019.
3. Ilhomov Z. "Tarix faning nazariy asoslari". Toshkent, TDPU, 2019.
4. Афанасьев Ю.Н. История против эклектики. М. 1980.
5. Барг М.А. «Историческое время»: методологический аспект // Новая и новейшая история. 1990. № 1. С. 66 - 67.
6. Баринова Е.П., Иполлитов Г.М., Бобкова Е.Ю. Основы теории и методологии исторической науки: Учебное пособие в схемах. М. 2010
7. Бибииков Г.Н., Бибиикова Л.В. Методология современной истории: историографический очерк. — М: Фонд современной истории, Издательство Московского университета, 2011. — 208